

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XIII - XIV

RECUEIL DES TRAVAUX A L'HOMMAGE
DU PROFESSEUR RADOVAN SAMARDŽIĆ,
MEMBRE CORRESPONDANT DE L'ACADEMIE SERBE
DES SCIENCES ET DES ARTS, A L'OCCASION
DE SON SOIXANTIEME ANNIVERSAIRE

BELGRADE 1982—1983.



Василије КРЕСТИЋ

Српска академија наука и уметности
Београд

О ЗАГРЕБАЧКОЈ ПРОСЛАВИ ПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ КЊИЖЕВНОГ РАДА ЈОВАНА ЈОВАНОВИЋА ЗМАЈА

О ставу Јована Јовановића Змаја према Хрватима, њиховој политици и њиховим политичарима, као и о односу Хрвата према Змају писано је доста. Стога данашњим истраживачима који се позабаве тим питањем преостаје да неком новом појединошћу само допуне оно што је већ речено или исправе понеки погрешно протумачени догађај. Овај прилог има управо такав задатак. Читајући књигу Васе Стајића, *Јован Јовановић — Змај*, Нови Сад, Скопље 1933, на 87 страни наишли смо на реченице које се односе на прославу педесетогодишњице песникове књижевног рада. Прослава је одржана у Загребу јуна 1899. године. Стајић ту каже:

„Зацело без песникове кривице, одбор за ту прославу је у свом прогласу игнорисао Хрвате и Хрватску, док се у исто време на Плитвицама образовао одбор за дочек гостију на *српским Плитвицама*. То је било довољно па да 'хрватска омладина' изрекне приређивачима и учесницима прославе своје гнушање, а Змају највеће удивљење што се даје на такав начин славити. Тако су људи, неспособни да разумеју мисао којој је песник деценијама служио, успели да поремете јединство и лепоту те службе управо о прослави песника који је нас звао 'Српскохрватски или Хрватскосрпски народ'."

Већ следеће године, када је С. Пармачевић, поводом стогодишњице песникове рођења, писао студију под насловом *Змај и Хрвати*, у потпуности је прихватио Стајићево објашњење о франковачким противсрпским демонстрацијама, које су приређене у Загребу на дан Змајевог педесетогодишњег јубилеја. Изричући о томе свој суд Пармачевић је написао: „Од претставника хрватских културних установа није нико присуствовао прослави из већ

поменутих разлога које је навео Васа Стајић у свом делу о Змају”.¹

Тако је Стајићева оцена о овом догађају ушла у науку и, чини се, до данас је остала на снази, премда то не заслужује. Не заслужује стога што је заснована на нетачним и половичним доказима, стога што је недозвољиво упрошћена, што није имала за циљ да укаже на правог кривца за немиле догађаје него јој је била намера да заташка непријатности а одговорност за изгреде да подели на равне делове између организатора загребачке прославе и франковачких изгредника. Најзад, Стајићева оцена је неприхватљива и стога што догађаји везани за Змајеву прославу нису посматрани у склопу оновремених збивања, посебно не оних изузетно деликатних односа између хрватских и српских грађанских странака и њихових политичара, а само тако могу се они правилно схватити и научно објаснити.

Објашњавајући изгреде који су се догодили у Загребу, када су франковци напали учеснике прославе и када су насрнули на српску цркву, парохијални дом и основну школу, које су запрљали, Стајић је добар део кривице свалио на одбор за прославу у Загребу, којем је председавао др Богдан Медаковић, српски политичар познат по свом концилијантном односу према Хрватима. Стајић каже да је тај одбор, којим је руководио Медаковић, у свом прогласу за прославу „игнорисао Хрвате и Хрватску.” То, међутим, апсолутно није тачно. Одбор је упутио посебне писмене позиве свима хрватским просветним и културним друштвима, свима политичким, књижевним и дечијим листовима, свима хрватским књижевницима, заступницима Хрватског сабора, а више стотина позива упутио је и разним виђенијим личностима.² То је оно што је Стајић пропустио да каже, а што је за оцењивање догађаја о којима је реч итекако значајно. Када то знамо, онда се позив који је загребачки одбор за прославу упутио 4. (16) јуна 1899. године на Србе и Српкиње никако не може оцењивати онако како га је оценио Стајић: да су њиме, наиме, игнорисани Хрвати и Хрватска. У сваком случају позив одбора за прославу на Србе и Српкиње, после појединачно упућених позива хрватским културним и просветним институцијама и бројним личностима, није могао послужити као умесан разлог за љутњу и за игнорисање читаве прославе, утолико пре што су у поменутом позиву од 4. (16) јуна чланови одбора изјавили: „Увјерени смо да ће ову нашу славу и радост подијелити с нама и сва словенска браћа наша.”³ Упркос томе, са хрватске стране,

¹ Пармачевић, 25.

² Хрвати и Змајева прослава, Браник 1899, 70. Бројне исписе из српске штампе о Змајевој прослави, које сам користио у овом прилогу, уступио ми је академик Младен Лесковац, на чему му и овом приликом најлепше захваљујем.

³ Српски народе, Застава 1899, 68.

што је већ речено, није било очекиваног одзива на свечаностима организованим у част песника Змаја. Пре но што покушамо да објаснимо због чега је то било тако, саопштићемо два још необјављена документа из којих се види како су Југославенска академија знаности и умјетности и бан Куен Хедервари одговорили председнику одбора за прославу др Богдану Медаковићу на позиве које им је упутио да узму учешће у прослави. Југословенска академија је писала:⁴

„Славному одбору за Змајеву прославу на руке поштованог госп. др. Волдана Медаковића. Ошце.

Према закључку Југославенске академије знаности и умјетности од 18. липња о. г. част нам је приопћити, да је Југославенска академија примила до знања позив славног одбора од 7. липња о. г.,⁵ те да ће својим путем исказати дужно поштовање слављеному пјеснику.

У Загребу 19. липња 1899.

За Југославенску академију знаности и умјетности

Тајник:
др. Фран Врбанић”

У име бана Куена Хедерварија Медаковићу је саопштено:

„Велеучени Господине!

Њег. Преузвишеност бан веома жали што не може примити Вашу Велеученост са изасланством одбора за уприличење Змајеве прославе. Преузвишени господин болује на лажном рхеуматизму у левој ноzi, па не може стога ових дана доћи у уред.

Са особитим велепочитањем

У Загребу 22. 6. 1899.

покоран
Хервоић”⁶

Премда Југославенска академија знаности и умјетности није узела непосредног учешћа у прослави и није имала своје представнике на Змајевој свечаности, она се, као и Матица хрватска, Хрватски педагошки књижевни збор, а и неке друге хрват-

⁴ Оба ова документа налазе се у приватном власништву академика Дејана Медаковића, чијом предусретљивошћу их и користим.

⁵ По овом датуму се види да су појединачни позиви хрватским установама и јавним радницима упућени више дана раније но што је уследио позив од 18. јуна намењен Србима и Српкињама.

⁶ Јавност је сазнала за овај одговор бана Куена а Застава га је овако прокоментарисала: „Како јављају из Загреба, троједнички бан гроф Куен Хедервари пати од лаке реоме, те по наредби лекаревој мора чувати собу. Према томе ће изостати и примање оне депутације што је била одређена да походи бана поводом прославе педесетогодишњице Змајеве. — Није ли ту посредни какав други узрок а не банова реома?” (Болестан, Застава 1899, 90).

ске установе, придружила слављу песника тако што му је послала поздравни телеграм.⁷ Доследна прокламованој слози била је Уједињена хрватска и српска омладина, која није дозволила да је било ко терористи и није налазила озбиљне разлоге за оглушавање о јубилеј песника који је провео век залажући се за слогу и јединство Срба и Хрвата. Под вођством хрватског омладинца Живка Бертића, Уједињена омладина поздравила је Змаја у његовом загребачком стану.⁸

Када се испитају разлози због којих је дошло до готово опште апстиненције Хрвата на Змајевој прослави мора се знати да су поткрај XIX века односи између хрватског и српског грађанства запали у дубоку кризу. „Уједињена опозиција” праваша и обзораша, створена 1892. године, повела је борбу против Срба у Хрватској с циљем да уништи њихову националну и политичку индивидуалност у Хрватској и Славонији и да створи јединствен хрватски политички народ. У најтежњој вези с тим питањем, током деведесетих година у жижи националног и политичког збивања Срба и Хрвата нашле су се Босна и Херцеговина. Питање припадности тих двеју области мутило је међусобне односе утолико више што су хрватске и српске грађанске странке имале различита гледишта у односу на Аустро-Угарску и њену улогу на Балкану. На односе Срба и Хрвата неповољно је утицао и све присутнији католички клерикализам, који је до пуног изражаја дошао последњих година XIX и почетком XX века. Не мали значај за односе Срба и Хрвата имало је и то што се део Срба, које су предводили њихови нотабилитети (погрдно називани Куеновим Србима), непризнат од хрватске опозиције, приклоњив Куену и владајућој Народној странци. У расправама, свађама и сукобима до којих је долазило у различито време и из различитих али мање-више увек истих или сличних разлога, мржња са Срба тзв. владиноваца преносила се под дејством снажне и непрестане пропаганде хрватских опозиционих партија на све Србе, па и оне који су били против Куена и његовог режима. Србе су оптуживали, посебно Франк и његове присталице, да су одговорни за све зло које се под Куеном збива у Хрватској. Од српско-хрватских размирица и противсрпске хајке највише користи имао је Куен, јер су се и он и бројни угледни Хрвати чланови његове Народне странке, држали према Србима трпељиво

⁷ Из *Заставе* сазнајемо и за садржај неких од ових честитки. Честитајући Змају Југославенска академија знаности и умјетности му је писала „ваш српки народ” и „лесниче српки” а дотакла је и песникову „усрдност према хрватском народу”. Матица хрватска је поздравила Змаја као песника „нашег народа” и пожелела му „да доживи слогу у нашем народу”. Хрватски педагошки књижевни збор је у честитки изјавио да цени Змајеве заслуге за српску и хрватску књижевност, обавестио га да га је стога изабрао за свог почасног члана и пожелео му „да дуго поживи на дику и понос нашега народа”. (*Са Змајеве прославе*, *Застава* 1899, 91).

⁸ *Са Змајеве прославе*, Браник 1899, 68.

и коректно. Штавише, понекад су их узимали и у заштиту од сурових насртаја, што у ово време, као и раније, није остало без повољних последица по хрватску владу и постојећи режим.

Узроке постојећих супротности између одређених кругова хрватског и српског грађанског друштва при крају XIX и почетком XX века ваља тражити и у веома ограниченим условима економског развитка Хрватске, чија је трговина животарила, индустрија се споро развијала, домаћи занати пропадали у конкуренцији са страном индустријском производњом, а обеземљени и сиромашни сељаци, како Хрвати тако и Срби, били принуђени да се масовно исељавају у Америку. У таквим веома спутаним привредним оквирима, ситна хрватска буржоазија, која се окупила у Франковој странци права, све своје економске тешкоће неосновано је приписивала у грех српском грађанству, у којем је налазила свог главног привредног такмаца. Стога није случајно да су у франковачким противсрпским демонстрацијама мете напада били у првом реду српски трговци, занатлије и њихове привредне установе.⁹

Као прва веома непријатна последица бројних супротности Хрвата и Срба и дуго негованог непријатељства и непризнавања Срба у Хрватској и Славонији биле су масовне противсрпске демонстрације у Загребу 14. и 15. октобра 1895. године у време посете Фрање Јосифа главном граду Хрватске.

Бројна нерешена питања која су се тицала не само националнополитичког него и културног, просветног и верског живота Срба у Хрватској и Славонији принудила су их да се крајем 1898. и током 1899. године масовно почну обраћати Хрватском сабору с молбама да се удовољи њиховим захтевима. Захтеви су се односили на: слободно истицање српске заставе, равноправну употребу ћирилице, равноправност српске православне и римокатоличке цркве, измену школског закона из 1888. године, јавност рада српских учитељских школа у Карловцу и Пакрацу, правилан назив српске православне цркве, отварање катедре за историју српског народа на Филозофском факултету у Загребу, слободу штампе, збора и договора, спречавање материјалног пропадања народа и друго.

Стојећи на становишту хрватског државног права и заступајући идеју „хрватског политичког народа“, коалиција обзораша и домовинаша уопште није хтела у Сабору да расправља о петицијама Срба, које су имале превасходни задатак да очувају њихову националну индивидуалност. Из истих разлога је српске захтеве одбацивала и Чиста странка права. Јавно одбијање обзораша и домовинаша, као и Чисте странке права, да у Сабору расправљају о српским петицијама јасно је указивало на то да

⁹ О међусобним односима Хрвата и Срба у овом временском периоду види опширније наш текст у шестој књизи *Историје српског народа*, који ускоро излази из штампе.

је сукоб хрватске опозиције са српским грађанством у постојећим условима непремостив. Штавише, одбојно држање према Србима, њихово непризнавање и стални напади опозиције, понајчешће Франкових праваша, продубљивали су међусобни јаз, који се после демонстрација 1895. године све чешће преносио на загребачке улице, где је добијао драстичне облике. Пуни мржње према Србима, франковци су просто тражили прилику да је јавно испоље.¹⁰ У том склопу односа и збивања треба тражити и разлоге због којих су Хрвати, неки својевољно а неки под притиском, игнорисали Змајеву прославу и због којих су франковци не само о Змајевој прослави већ и годину дана касније изазвали нереде и приредили противсрпске демонстрације. Истина, то треба отворено казати, одбор за дочек гостију на Плитвичким језерима, за разлику од загребачког одбора за прославу, пружио је франковцима повод за противсрпске иступе несмотреним и крајње нетактичним позивом гостију на српским Плитвицама. Међутим, то је био само повод. Прави разлози за непријатности на Змајевој прослави могу се наћи у оновременим правашким и франковачким листовима какви су били *Хрватска домовина* и *Хрватско право*. Ово потоње је писало:

„...кажу, да ће некакви 'Срби' прославити педесетогодишњицу песника Змајована. Тај песник пева складне песме красивим хрватским језиком, али има ману што шири Српство по хрватских крајевих. Ну зашто 'чика' Змајован хоће баш у Загребу да прослави своју педесетогодишњицу? Зашто баш ту, где је душевно средиште хрватског народа?" ... „То не може пријати хрватском народу и зато у таквој слави не може бити Хрватах. Они пак Хрвати макар грчко источне вјере, који су овде рођени, а присуствују српској слави и с њом се идентификују, напосто су велеиздајници, потпуни одметници своје домовине. Ми у Хрватској не признајемо српске мисли и српског имена.”¹¹

Крај овако јасног става према Србима и Змајевој прослави бесмислено је разлоге за апстиненцију Хрвата и за франковачке изгреде који су се тада десили тражити у поједицим прогласима или другим мање важним поједицима. Неучествовање у прослави и изгреди који су се догодили неодвојиви су део ондашњих до усијања заоштрених односа између Срба и Хрвата, односа који су били толико затровани да ни у таквим тренуцима какав је био јубилеј обострано омиљеног и цењеног песника нису могли бити на достојанствен начин превазиђени. Не треба сумњати да је њима највише био погођен Змај, који је читавог живота улагао максималне напоре да зближи Хрвате и Србе, да на обема странама умири разбуктале страсти, да увек и упорно трага за путевима који ће их спојити и истински збратимити. Таквим се показао и те године када су се на дан његовог славља догодиле не-

¹⁰ Исто.

¹¹ *Хрвати и Змајева прослава*, Застава 1899, 91. *Jovanovićeva pедesetogodišnjica*, Hrvatsko право 1899, 1084.

пријатне сцене на загребачким улицама. До јануара 1899. он је повремено сарађивао у хумористичком листу *Врачу погађачу*, који је у то време излазио у Загребу. Тада је одлучио да ту сарадњу прекине, о чему је овим речима обавестио Милана Шивића:

„По каткад сам написао нешто мало (неполитичке) шале за 'Врача Погађача', ал сад сам му и то освим отказао. Нећу да знам за тај лист, који је створен само да грди Хрвате и све што је хрватско, — а о свему другом пише као од беде, — за њега као да не постоји ни Босна, ни Калаји. Такав хум[ористички] лист само запрема место бољем листу, који би своју дужност друкчије схватио.”¹² (подвукао В. К.)

Таквом Змају, искреном и до дна душе оданом Хрватима и Хрватској, франковачко *Хрватско право* и они који су стајали иза тог листа желели су да ускрате славље у Загребу, „у душевном средишту хрватског народа”, да се, којим случајем, и тим чином не би „ширило Српство по хрватских крајевих.”

¹² Јован Јовановић Змај Милану Шивићу, 7. (19) јануара 1899, Рукописно одељење Матице српске, бр. 27.086.

